

КОНЦЕПЦІЇ ТА ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У роботі визначено основні наукові школи, в рамках яких здійснювався аналіз інтеграційних процесів, розкрито ознаки та форми інтеграції відповідно до основних теорій та концепцій, охарактеризовано сучасні концепції трактування інтеграційних процесів, виділено альтернативні концепції міжнародної економічної інтеграції.

Ключові слова: *інтеграція, світова інтеграція, глобалізація, міжнародні інтеграційні процеси, теорії і концепції інтеграції.*

Актуальність дослідження. Поява нових незалежних держав на сході Європи, геополітичні зміни у світовому співтоваристві неминуче привели до суттєвих змін тенденцій та перспектив суспільного розвитку. Більшість постсоціалістичних країн прагнуть інтегруватись у загальноєвропейські структури. Саме тому особливого значення набуває процес дослідження, наукового аналізу інтеграційних теорій та обґрунтування необхідності застосування щодо окремих положень або окремих концепцій в тій або в іншій країні, в реальній практиці державного управління інтеграційними процесами, оскільки однією з головних проблем поки що залишається проблема досягнення балансу інтересів, збереження національної культури та ідентичності кожної країни.

Аналіз наукових доробок. Дослідження де Бірса, Вінера та Байє, А.Сміта, Д.Рікардо, Мак Куллоха, що є базовими для більшості досліджень проблем інтеграції, не

завжди, в силу своєї економічної спрямованості, сприяють комплексному аналізу всіх існуючих інтеграційних концепцій. Відтак, значна увага дослідників, як правило, зосереджена лише на окремих школах та персоналіях. В нашому дослідженні буде здійснено узагальнення найбільш відомих шкіл, які розробляли концепції інтеграції.

Мета дослідження полягає у здійсненні концептуального аналізу сучасних наукових підходів до дослідження інтеграційних процесів. Відповідно завданнями дослідження будуть: визначити основні наукові школи, в рамках яких здійснювався аналіз інтеграційних процесів; розкрити ознаки та форми інтеграції відповідно до основних теорій та концепцій; охарактеризувати сучасні концепції трактування інтеграційних процесів; виділити альтернативні концепції міжнародної економічної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. У ХХ столітті теоретичні засади інтеграції знаходять своє відображення у низці концепцій, що дозволяють осмислити, описати, систематизувати й прогнозувати конкретні шляхи розвитку інтеграційних утворень, розкриваючи методи узгодження різних областей господарської, соціальної та зовнішньої політики, механізми взаємодії країн і суб'єктів господарювання, а також врегулювання розбіжностей між ними.

Розгляд теорій і концепцій інтеграції в їх сукупності надають можливість з'ясувати причини, шляхи поглиблення та розширення будь-якої з форм інтеграції (економічної, політичної, регіональної); визначити головні діючі особи інтеграційних процесів та передбачити кінцеву мету інтеграції.

Безумовним є той факт, що головна мотивація процесу інтеграції, а саме мир, демократія, безпека країни, гідний спосіб життя, подальше посилення стабільності та ефективності органів, які забезпечують демократію та верховенство права, міститься в усіх існуючих

концепціях, серед яких найбільш розповсюджені: ринкова (економічний лібералізм); ринково-інституційна (неолібералізм); структурна (структуралістська); дирижизм (інтергавернменталізм); федералізм; функціоналізм; неофункціоналізм; транснаціоналізм; концепція “Європи змінних геометрій”; концепція “багаторівневого управління”. Але зазначені теорії і концепції є неоднорідними й мають інколи досить суттєві відмінності, що потребують окремої уваги.

Ринкова школа як найбільш рання школа теорії інтеграції ХХ століття започаткована в 50-х роках. Теоретичні основи аналізу міжнародних інтеграційних процесів були закладені в роботах де Бірса (1941 р.), Вінера та Байє (1950 р.), які сформулювали теорію митних союзів, тісно пов'язану з міжнародною економічною інтеграцією (раніше до проблематики митних союзів зверталися також основоположники сучасної економічної науки А.Сміт, Д.Рікардо, Мак Куллох [1, с. 25-26]. Інші представники ринкової школи (Р.Арон, Ж.Роефф, В.Репке) ідеалами інтеграції вважали вільну конкуренцію та вільні дії ринку, що несумісно з державним регулюванням економіки. За їх думкою втручання держави в економічне життя країни має призвести до порушення нормального функціонування господарського механізму, до дезінтеграції країни. Повна інтеграція – це єдиний ринковий простір у масштабах кількох країн, де забезпечена повна свобода ринкових сил і конкуренції, створені однакові умови руху товарів та факторів виробництва. За думкою французького економіста Р.Арона дві національні економіки вважаються найбільш інтегрованими, якщо угода між резидентами двох країн ідентична угоді між резидентами однієї країни [2, с. 32-33]. Однією із головних ознак інтеграції за даною концепцією є наявність золотого стандарту та повна конвертованість валют, що забезпечує єдність ринку, ціни та розрахунків. На ранніх етапах дослідження міжнародна економічна інтеграція навіть ототожнювалася з торговельною та платіжною лібералізацією [3, с. 284–291].

Отже, суть ринкової концепції полягає в тому, що в інтегрованому господарському просторі повинні виконуватись такі самі умови для руху факторів виробництва, що і в національній ринковій системі. Міжнародна економічна інтеграція вважається тим глибшою, чим вільнішою є дія ринкових сил та чим меншим є регулюючий вплив держави.

В основу ринково-інституціональної школи (представники – К.Армстронг, Б.Балаши, М.Біє, С.Булмер, Ж.Вейлер, Г.Кремер, М.Портер) покладено ідею про своєрідний компроміс між ринковими та державними регулятивними механізмами міжнародної економічної інтеграції, тобто з ринковим механізмом велике значення для процесу регіональної інтеграції має процес координації економічної політики держав, регулювання економіки, втручання держави в дію ринкового механізму. Концепція має певні спільні риси як з класичним підходом до саморегуляції ринку, так і з кейнсіанськими поглядами на абсолютну необхідність його регулювання з боку держави. Таким чином, для підтримки економічної рівноваги ринковий і регулюючий механізми повинні логічно взаємодоповнювати один одного, що сприятиме встановленню міжнаціональних правил економічної діяльності розвитку економічних зв'язків між країнами.

Усі форми інтеграції за ринково-інституціональною концепцією пропонується поділити на дві групи: інституціональні та неінституціональні. Інституціональна інтеграція – це інтеграція за допомогою створення спільних органів; усі інші, як за участю самих держав, так і без їхньої участі, відносяться до неінституціональної інтеграції.

Саме ринково-інституціональна школа вперше започаткувала своєрідний підхід до визначення регіональної економічної інтеграції: з одного боку – як процесу, а з іншого – як певного стану економіки й господарської політики. Процес економічної інтеграції

передбачає проведення системи заходів, завдяки яким зникає дискримінація господарських одиниць, а відношення знаходять свій прояв у вигляді відсутності тієї чи іншої форми дискримінації іноземних партнерів. Тобто процес інтеграції суттєво відрізняється від звичайного співробітництва: співробітництво включає дії, що мають за мету зменшення дискримінації, процес економічної інтеграції полягає в засобах, які тягнуть за собою пригнічення тих чи інших форм дискримінації. Наприклад, міжнародні угоди про торгівлю політику стосуються галузі співробітництва, тоді як усунення існуючих бар'єрів – інтеграції.

Таким чином, ринково-інституційна школа робить акцент на заходах, спрямованих на усунення дискримінації у взаємному співробітництві та відновлення в переважних правах ринкового механізму регулювання економічних процесів, і передбачає мінімальне державне втручання у сферу міжнародної господарської інтеграції.

В середині 60-х років завдяки критиці з боку деяких французьких, англійських та італійських економістів неоліберальних підходів до економічної інтеграції широке розповсюдження набула структурна концепція інтеграції, представники якої вважали, що вільний рух товарів та факторів виробництва призводить до нерівномірності економічного розвитку окремих регіонів країн. На відміну від ринкових позицій, в цій концепції головну увагу звернено на узгодження окремих галузей економічної та соціальної політики між урядами країн – учасниць об'єднання. Виходячи з природної внутрішньої суперечливості між окремими ланками суспільства, нерівномірності соціально-економічного розвитку територій, інтеграційний процес повинен забезпечити соціальну рівність, рівномірний розвиток країн і регіонів. На думку представників структурної школи (А.Маршал, М.Мюрдаль, А.Нарбаль, П.Стритен, Ф.Перру) інтеграція – це глибинний процес структурних перетворень

в економіці країн, що інтегруються, завдяки чому повинно виникнути максимально збалансоване в територіальному, економічному й соціальному плані господарство. Це значно більше, ніж просто об'єднання кількох національних господарств. Це досконалий господарський організм. Представники структурної концепції розглядають економічну інтеграцію як процес, який сприяє встановленню оптимального співвідношення національних програм господарської політики із забезпеченням вигод завдяки міжнародному співробітництву. А це можливо лише на стадії економічного союзу, коли відбувається взаємопроникнення національних господарств, зміна їх структури. В результаті глибоких структурних перетворень в економіці країн має з'явитися якісний синергізм, тобто вища ефективність створеної в результаті інтеграції країни в порівнянні з її окремими частинами до об'єднання, що є метою будь-якої інтеграції.

Повна економічна інтеграція за структурною концепцією, як інтеграція національних економік, сприяє формуванню системи економічних зв'язків між економіками, які раніше були відокремленими. Для повної інтеграції важлива не стільки свобода дії ринкового механізму, скільки координація економічної політики держав, що впливає на пом'якшення нерівномірності економічного розвитку окремих країн інтеграційного комплексу і окремих регіонів усередині цих країн, забезпечення усталеності національних платіжних балансів.

Погляди окремих представників структурної школи суттєво відрізняються, однак їх об'єднує надто критична позиція щодо традиційної теорії міжнародної торгівлі, прагнення виявити структурний аспект інтеграційного процесу як раціональну, оптимально збалансовану в територіально-економічному та соціальному сенсі господарську структуру всього регіону, що інтегрується й базується на оптимальній економічній політиці.

Представники дирижистської концепції, яку можна розглядати як неокейнсіанський підхід до

міжнародної економічної інтеграції (М.Алле, Л.Арман, Д.Кіндер, О.Ковальова, Ф.Перу, Ж.Рюеф, А.Філіп, С.Хоффман) не довіряють ринковому механізму в розвитку інтеграційних процесів і вважають, що тільки керована економіка має право на існування. Великого значення в теоретичному плані надається розробці принципів індикативного державного планування, принципу вибіркової державної економічної політики, концепції підтримки привілейованих галузей, корпорацій. Представниками концепції робиться наголос не на приватному монополістичному бізнесі, а на інституціонально-політичному механізмі як рушійній силі інтеграції, при цьому суб'єктами інтеграції вважаються самі держави, а інтеграція розглядається як процес ліквідації дискримінації між економічними агентами країн і координації спільної економічної політики досить широких масштабів, що здійснюється з метою визначення основних економічних напрямів розвитку країни, передбачає обов'язковий "баланс сил між державами-членами".

Відповідно до дирижистської концепції, відомої також як міжурядовий підхід, для повної інтеграції необхідний не тільки вільний рух товарів та факторів виробництва, а й координація макроекономічної політики держав, яка повинна пом'якшити нерівномірність економічного розвитку країн. Кожна країна-член інтеграційного об'єднання повинна відмовитись від самостійного проведення зовнішньоекономічної політики і передати ці функції наднаціональним інститутам. Найвищі міжурядові інститути та інструменти (Рада ЄС, конференції урядів) повинні визначати процеси загального прийняття рішень та здійснення контролю щодо компетенції держав-членів інститутів в Спільноті. Найважливіші для інтеграційних процесів рішення готуються вузькими дво- і багатосторонніми узгодженнями між національними посадовими особами в комітетах та на конференціях, тобто весь процес інтеграції

зводиться по суті до складного переговорного механізму в галузях економічної й соціальної політики між урядами країн, що беруть у ньому участь і яких більше цікавить не економіка, а національна й наднаціональна політика ведення господарства. Тому, виходячи з постулатів цієї школи, важко визначити, як виглядає кінцева регіональна інтеграція, що саме узгоджує економічні інтереси всіх її учасників.

Особливу увагу привертає теорія “ліберального інтергубернменталізму” (А.Моравчик), яка передбачає першочерговим вплив внутріполітичних процесів прийняття рішень щодо формування загальних інтересів держав – членів інтеграційного об’єднання, а не вплив наднаціональних інститутів [4]. Прикладом практичного застосування концепції дирижизма була політика активного державного регулювання у Франції в 1944-1945 рр., коли в результаті націоналізації деяких банків та галузей промисловості значну роль почав відігравати державний сектор.

Основою іншого напрямку – федералізму – є вирішення питання розподілення компетенцій та владних повноважень між країнами-членами та Європейським Співтовариством і одночасний розгляд європейської інтеграції в аспекті політичної інтеграції. Концепція федералізму базується на відстоюванні позиції, що лише федеративна модель є основою ефективною та успішною євроінтеграції [5, с. 69-75.]. Відповідно до специфіки процесу європейської інтеграції федералізм вважають реальним інструментом створення особливого інституціонального устрою (федерального за формою), який повинен визначати характер та спрямованість взаємовідносин між учасниками інтеграційного процесу, розподіл повноважень між ними та єдиним центром (інституціонально-політичним), що виникає в результаті інтеграції як процесу об’єднання.

Так, характеризуючи специфіку подібного розподілу повноважень, А.Спінееллі зазначав, що жодна з

влад відповідного рівня не повинна наділятися будь-якими перевагами, а повноваження місцевих регіональних, національних органів та органів європейського масштабу повинні поєднуватись і доповнювати один одного [6]. Це певною мірою приводить до обмеження можливо широких повноважень міждержавних органів об'єднаної Європи та повинно забезпечити імовірне збільшення їх повноважень (як за обсягом владного впливу, так і за його широтою) порівняно з повноваженнями національних органів держав-членів. Відповідно до цього Е.Уїстріч вважає, що сутність федералізму міститься в децентралізації влади всюди, де це є необхідним [7], що фактично закріплено в принципі субсидіарності.

Представники федералізму вважають, що основою взаємовідносин між країнами в процесі інтеграції повинна бути модель союзної держави, яка розглядається як кінцевий продукт інтеграції – у випадку європейської інтеграції кінцевим продуктом виявляється створення єдиної федеральної Європи, загальними цінностями якої є мир та безпека. Це шлях до розвитку мирних засобів вирішення суперечок між державами-членами федерації та відмови від застосування сили, оскільки федерація, на думку федералістів, має характер доцільної, демократичної та ефективної організації [8]. З точки зору способу суспільного розвитку федералізм базується на ідеї еволюційного поступального руху. Поетапна європейська інтеграція на основі політичної інтеграції є основною і головною умовою успіху будь-якої інтеграції, чого, на думку федералістів, практично неможливо досягнути революційним шляхом.

На думку таких прибічників федералізму (А.Етціоні, Ч.Пентланд), головне призначення інтеграції утворення “Європейської федеративної держави”, яка є за своєю суттю наднаціональною, існує та функціонує відповідно до принципів централізації і передачі політичних повноважень на найвищій рівень. Кінцевою метою є не тільки створення “Європейської

супердержави”, розподіл влади між демократичними інститутами, а також певний порядок надання загальних прав і цінностей для автономій. Тобто федерація є формою інтеграції близьких географічно, споріднених історією й культурою та зв’язаних в одне ціле іншими інтересами країн при збереженні самоуправління й державного статусу складових частин [9], а основною функцією федералізму є децентралізація політичної системи й деконцентрація влади.

Існує два основні підходи до федералізму – соціологічний (визначається соціальною активністю людей) та конституційний (обмежуються централізовані дії держави, прерогативи та влада спільної держави та її членів гарантуються конституцією). Більш орієнтований на структури федералізм розкриває напрями розвитку політичної системи Європейської Спільноти, але надає лише деякі вказівки щодо мотивів та протікання цього процесу, що потребує відображення в інших концепціях. Також федералізм сприяє творенню та зміцненню демократії.

В основі функціональної концепції міститься ідея “функціональної альтернативи” в системі міжнародних відносин, метою якої є світова єдність [10]. Відповідно міжнародна інтеграція (на думку функціоналістів, вона є процесом поступового переходу від традиційної міждержавної системи відносин до функціонального співтовариства, в основі чого міститься перерозподіл владних повноважень, їх делегування окремими державами наддержавній структурі, що створюється та має функціональну ефективність) повинна бути деполітизованою, а її ефективність залежить від зосередження зусиль на спільних для країн питаннях добробуту як всесвітнього, так і національного. Наслідком деполітизованої інтеграції повинно стати створення функціональних організацій з делегованими державами повноваженнями, а кінцевим продуктом – утворення “функціональної системи, елементи якої можуть почати

працювати й без загальної політичної надбудови" [11]. І хоча функціоналізм безпосередньо здійснював вплив на практичний розвиток інтеграційного процесу в Європі, на практиці, як зазначають дослідники, функціональні організації не були позбавлені надмірної політизованості, що заважає їм вирішувати власне функціональні завдання [12]. Концепція функціоналізму стала основою для розвитку неофункціоналізму в рамках теорій міжнародної інтеграції.

Представники функціоналізму Р.Вульф, Д.Мітрані, П.Райнш вважали, що соціально-економічний розвиток створює низку економічних, екологічних і соціальних потреб регіонального та глобального масштабів. Цей факт неминуче приводить до визнання необхідності міжнародного співробітництва, посередниками якого повинні стати функціональні (спеціалізовані) міжнародні організації, які формуються в умовах динамічної трансформації. Головна увага у теорії функціоналізму приділяється функціям, які має виконувати міжнародна спільнота.

На ранньому етапі представники школи заперечували корисність міжнародних політичних органів, вважаючи, що політична структура суспільства є за своєю природою консервативною. Тому організаційно-управлінські функції, які раніше здійснювалися окремими державами, беруть на себе наднаціональні функціональні органи, що виникають в силу об'єктивної необхідності.

В рамках концепції функціоналізму найбільш прогресивною вважається інтеграція не за географічною ознакою, а за функціональною, причому головним суб'єктом і керуючим елементом такої інтеграції має стати транснаціональне підприємство.

На думку функціоналістів, повна інтеграція передбачає: безперешкодний економічний, політичний, соціальний обмін між країнами; посилення децентралізації зовнішньої політики й оборони, які залишаються в цілому в руках національних держав;

консенсус між національними органами влади й наднаціональними організаціями, обумовлений спільними цілями; тісну взаємодія між громадянами, приватним бізнесом, суспільними й політичними організаціями в масштабах усього регіону, що інтегрується. Зазначені умови повинні утворити світове співтовариство, тобто регіоналізм органічно вписується в глобалізм.

Інший напрям, неофункціоналістський, базується на основі пояснення ЄС як міжнародного утворення, домінуючого в загальноєвропейському процесі інтеграції та приділяє головну увагу діяльності політичних еліт, організованих груп, які розглядаються як центри розробки та прийняття рішень. Інституційна система ЄС розглядається в рамках зазначеного підходу в аспекті її наднаціональності. Особливу увагу неофункціоналізм приділяє аналізу окремих стадій інтеграції, що пов'язані головним чином з економічним розвитком (створення митного союзу, економічного та валютного союзу тощо).

Концепція неофункціоналізму розглядає можливість створення системи центральних інститутів поряд з поступовою передачею власного суверенітету країн-членів Європейському Співтовариству внаслідок відповідної послідовності дій та розвитку структури безпосередньо інтеграційного процесу. Подібний підхід спонукає обмежувати активність країн-членів, їх національних урядів, певною мірою звеличування їх на загальному фоні об'єднання (при цьому існує думка, що сам по собі неофункціоналізм більш наближається до теорії регіональної політичної інтеграції [10]). Водночас головні інституції ЄС наділяються значною організаційною активністю у практичній реалізації інтеграційного процесу [13]. Подібна поляризація вимагає від неофункціоналістів знімати гостроту ситуації на основі надання "серединної" позиції в процесі інтеграції між країнами-членами та інституціями ЄС групам, партіям, політичним елітам, причому останні мають можливість

прискорювати, активізувати інтеграційний процес. При цьому неофункціоналісти вважають, що обов'язковим в процесі інтеграції є створення наднаціонального, наддержавного нового політичного співтовариства [14]. Характерною особливістю концепції неофункціоналізму є приділення значної уваги не кінцевому результату інтеграції, а безпосередньо її процесу та механізмам.

Жодна із вищезазначених концепцій не мала змоги пояснити інтеграційний процес як комплексний, а також не мала змоги передбачати або керувати цим процесом. Час показав, що інтеграційні кроки не можуть здійснюватись усіма країнами одночасно, а європейську інтеграцію як цілком якісний процес, не можна ототожнювати з міждержавною чи міжурядовою співпрацею [15].

Ідеї функціоналізму не задовольняли ті держави, які бажали більш сильної супернаціональної інтеграції і тому наприкінці 50-х – на початку 60-х років було зроблено спробу удосконалити теорію функціоналізму шляхом створення теорії неофункціоналізму, сутність якої полягає в теоретичному обґрунтуванні механізму розвитку поступового інтеграційного процесу як концепції “переливу”. Наростаюча взаємозалежність між політичними процесами в рамках держави та між державами спонукають до вторгнення у традиційну сферу суверенних державних повноважень за допомогою запропонованої схеми “переливання”, але вже значно модифікованою до реалій євроінтеграційного процесу: вплив зовнішніх факторів приводить до “переливання” процесу інтеграції у політичну площину та формування його членами спільної зовнішньої політики та політики у сфері безпеки. Держави-члени інтеграційного процесу завдяки зростаючій взаємозалежності вже не мають змоги ефективно діяти поодиночі і тому поступово обмежують свій суверенітет шляхом перерозподілу компетентності на наднаціональний рівень [16].

Представники неофункціоналізму Е.Хаас, Ф.Шміттер, М.Шмідт, А.Ерїтє, К.Дейч, Л.Ліндберг,

Ж.Моне і Р.Шуман, Б.Розамонд, У.Сеццхольц, Д.Зайсман, Д.Най, У.Матлі, Д.Гамон та І.Келлер, застосовуючи системний підхід, зробили спробу проаналізувати інтеграцію як динамічне, комплексне й багатогранне явище. Роблячи акцент на політичній теорії інтеграції, що є неминучим побічним наслідком економічної інтеграції, вони надали характеристику стратегії, яка слугувала основою творення Європейських співтовариств [15]. В цій стратегії передбачалось створення вищого органу Співтовариств з повноваженням спостереження та організації інтеграційного процесу, прогресуюче зростання взаємодії та взаємозалежності національних економік особливо щодо ключових секторів економіки (наприклад, вугілля і сталь), поступове спрямування соціальних інтересів від національних форм влади до європейських наднаціональних структур як ефективнішого способу їх задоволення, подальша інституціоналізація на європейському рівні, оскільки ширша за сферою інтеграція вимагає складнішого управління.

Процес глобалізації та зростаюча взаємозалежність суб'єктів і об'єктів міжнародних відносин примушують сучасних дослідників розглядати європейську інтеграцію як процес, що розвивається під впливом різних мотивів, у багатьох напрямках, з різною інтенсивністю та глибиною. Інтеграція в межах утруповання передбачає постійне розповсюдження свого впливу на всі сфери суспільного життя, а за його межами – позитивних надбань для третіх країн, вона супроводжується певним ступенем наднаціональної інституціоналізації, є ефективним шляхом створення довгострокової системи миру в Європі.

На думку неофункціоналістів, головну роль в інтеграційному процесі повинні відігравати технічно-бюрократичні еліти. Але інтеграція здійснюється з метою збереження миру в регіоні, забезпечення свободи та демократії, встановлення суспільного благополуччя,

здійснення загальних інтересів щодо третіх країн. На відміну від більшості теорій, де національні держави розглядаються як головні діючі особи інтеграційного процесу в концепції неофункціоналізму на перший план виходять органи Спільноти та технічно-бюрократичні еліти [4].

На підґрунті критики теоретичних положень політичного реалізму виникла концепція транснаціоналізму. Основні ідеї транснаціоналізму були викладені в книзі "Транснаціональні відносини та світова політика". Американські вчені Коохейн і Най обґрунтували ідею, що міжнародні відносини виходять далеко за рамки міждержавних взаємодій, а тому держава позбавляється своєї монополії щодо вирішення багатьох питань [17]. Прихильники транснаціоналізму об'єднали положення теорії інтеграції та взаємозалежності.

За теорією інтеграції відбувається поступовий перехід від балансу сил до балансу інтересів, який проголошується основоположним принципом взаємодії суб'єктів міжнародного життя (Д. Мітрані). Суперечності та конфлікти сучасного світу пояснюються недосконалістю його структур державного спрямування, які не враховують загальнолюдську потребу єднання.

Прихильники концепції "взаємозалежності" визначають процес посилення взаємозв'язків у сучасному світі як результат однастайності людської природи. При цьому головний акцент робиться на можливі небезпечні наслідки ядерної війни, для відвернення якої потрібно об'єднати людство. Однією з головних рушійних сил процесу взаємозалежності визнається сучасна техніка. Посилення взаємозалежності сприяє формуванню нової моделі міжнародних відносин, коли відбувається втрата державного суверенітету і поступово відбувається глобальний політичний процес. Єдиним інтересом усіх міжнародних суб'єктів стає виживання і розвиток людства в ситуації викликів з боку глобальних проблем і кризи цивілізації.

Українські політологи В.Шахов і В.Мадіссон справедливо вважають, що концепція взаємозалежності в контексті транснаціоналізму є своєрідною інновацією так званої “теорії конвергенції”, яка особливо була поширена на Заході в період холодної війни. Зміст теорії полягав у прагненні довести, що в період НТР між різними за своїм суспільно-політичним ладом країнами існує значно більше схожих рис, ніж розбіжностей. Причому НТР, що охоплює всі індустріально розвинені країни, сприяє дальшому поширенню цих схожих рис і веде до постійного зближення передових країн на шляху до створення єдиного постіндустріального суспільства.

Однією з компромісних інтеграційних стратегій є концепція “Європи змінних геометрій”, автори якої концентруються на виробленні практичних шляхів та методів реалізації регіональних інтеграційних процесів. Дана концепція має таку структуру (проекти):

– “Карткова Європа” (автор Дж.Мейджор) – модель інтеграції, за якою держави самі вирішують, брати чи ні участь у певній конкретній інтеграційній ініціативі, тобто країни-члени мають змогу вибрати стратегії розвитку і долучатися до їх реалізації. Для успішного впровадження цієї моделі країни-члени ЄС повинні мати хоча б мінімальну кількість спільних цілей, щоб запобігти загрозі розпаду інтеграційного об'єднання.

– “Європа концентричних кіл” (автори Е.Балладюр і Ж.Делор) – концепція, яка передбачає дедалі вищий рівень інтеграції у напрямі “центру” Євроспільноти. Мова йде про країни Європейської асоціації вільної торгівлі, наближені до ЄС у економічному і правовому плані. Тобто те, що країни ЄС являють після створення політичного союзу, спільного ринку та економічного й валютного союзів.

– “Європа різних швидкостей” (автори К.Ламмерс і В.Шобле) – ситуація, коли не всі держави-

члени можуть або хочуть в однаковому темпі просуватися до інтеграції у певних сферах. Це вимагає спеціальних заходів для погодження інтересів різних груп держав [18].

Найбільш сучасною є концепція “багаторівневого управління” (автори Г.Маркс, К.Бланк, Б.Колер-Кох, Л.Гуг, Ф.Шарпф), яка трактує європейську інтеграцію як процес, що повинен відбуватись одночасно на наднаціональному, національному та регіональному рівнях. За думкою представників цієї концепції два типи багаторівневого управління в рамках ЄС повинні співіснувати та взаємодіяти.

В рамках існуючих наукових шкіл, що розробляли концепції інтеграції, необхідно окремо виділити так звані “альтернативні концепції міжнародної економічної інтеграції”. Вони диференціюються залежно від цілей та часу протікання інтеграційного процесу. На цій основі розглядаються моделі двошвидкісної та багатошвидкісної Європи. Прикладом двошвидкісної моделі є формування союзу Росія – Білорусь. Із багатошвидкісною інтеграцією тісно пов'язана теорія концентричних кіл, сутність якої полягає в тому, що формується високоінтегроване ядро країн, які складають перше коло, а друге коло створюють менш інтегровані країни (ця концепція часто пов'язується з наступним великим розширенням ЄС). Береться до уваги той факт, що учасники інтеграції, проголосивши спільні цілі, можуть унаслідок різних стартових умов витратити неоднакову кількість часу для їх досягнення. Прикладами багатошвидкісної інтеграції є Маастрихтські угоди (1992 р.) про критерії конвергенції щодо створення єдиного внутрішнього ринку ЄС та Європейського валютного союзу [18].

Досить цікавою також є концепція часткового членства, яка передбачає можливість тісного співробітництва країн в окремих сферах, наприклад, спільна зовнішня чи оборонна політика. Зазначена концепція має багато спільного з популярною в

першій половині 50-х років ХХ ст. теорією секторальної інтеграції М.Шумана, за ініціативи якого було створено Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВУС) та Євратом, які пізніше приєдналися до Європейської економічної спільноти.

Вищезгадані концепції об'єднує загальна думка, що інтеграційні процеси відбуваються з метою збереження миру, забезпечення свободи та демократії в регіоні, зростання обсягу суспільних благ шляхом об'єднання кількох країн. Намагання у першій половині ХХ ст. реалізувати запропоновані концепції засвідчили потребу в інституціональній формі устрою єдиної Європи, який базувався б на принципах верховенства права, демократії, дотримання свобод людини з урахуванням ступеня економічного розвитку держав-учасниць цього інтеграційного об'єднання.

Висновки. Узагальнюючи розгляд зазначених концепцій світової інтеграції та підходів до неї, слід відзначити, що проблеми, пов'язані з формуванням чи, власне, визначенням теоретичних підвалин сучасного інтеграційного процесу, мають об'єктивний характер. Це обумовлено як поглибленням, так і розширенням Європейської Спільноти в контексті зміни комплексних теоретичних підходів політичного реалізму (неореалізму) і політичного ідеалізму.

Розгляд різноманітних аспектів інтеграції на всіх її рівнях в умовах швидкозмінних процесів розвитку міжнародних відносин з урахуванням динаміки внутрішнього розвитку держав обумовлює необхідність формування певного проблемного поля інтеграційних процесів, що повинно сприяти розробці загальних концептуальних засад аналізу європейської інтеграції країн-членів ЄС, країн-кандидатів та потенційних членів. Поряд з цим важливим також залишається аналіз державної політики в сфері європейської інтеграції, аналіз механізмів її реалізації, аналіз стратегічних цілей розвитку держави загалом.

Напрями подальших досліджень. Найбільш актуальними питаннями, що повинні бути розглянуті в подальшому є здійснення теоретико-методологічних досліджень з інтеграційних питань, насамперед пов'язані з процесом аналізу сучасного розширення Європейського Союзу, оскільки цей фактор потужно впливає на систему міжнародних відносин, а також теоретичне обґрунтування феномена європейської інтеграції, що повинно розглядатися крізь систему формуванням Європейського Союзу як реально діючого суб'єкта міжнародних відносин, що неминуче приведе до глобального зміцнення геополітичних позицій об'єднаної Європи.

Список використаних джерел

1. Європейський Союз. Словник-довідник / ред. М. Марченко. – [2-е вид., оновл.]. – К. : К.І.С., 2005. – 142 с.
2. Реймон А. Мир і війна між націями / Арон Реймон. – К. : Юніверс, 2000. – 267 с.
3. Рут Ф. Міжнародна торгівля та інвестиції / Ф. Рут, А. Філіпенко [пер. з англ.]. – К. : Основи, 1998. – 743 с.
4. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції / Є. Кіш // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С.103-114.
5. Pistone S. Altiero Spinelli and the strategy for the United States of Europe // The European Union : readings on the theory and practice of European integration / Ed. by B.Nelsen and A.Stubb. – Boulder : Reinner, 1994.
6. Fontaine P. Europe in ten points, 2nd ed. – Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, 1995.
7. Wistrich E. The United States of Europe. – London: Routledge, 1994.
8. Топорнин Б. Н. Европейское право : учебн. / Б. Н. Топорнин. – М. : Юристъ, 1998. – 286 с.
9. Піляєв І. С. Неофункціоналістське бачення

європейської інтеграції : спроба критичного аналізу / І. С. Піляєв // Вісник КНУ. – 2003. – Вип. 58. – С. 44-49. – (Серія “Філософія. Політологія”).

10. Mutimer D. Theories of political integration // European integration: theories and approaches / Ed. by H. Michelmann, P. Soldatos. – Lanham, MD : University Press of America, 1994.

11. Mitrany D. A working peace system. – Chicago : Quadrangle Books, 1966.

12. Pentland C. International theory and European integration. – London : Faber & Faber Ltd., 1973.

13. Corbey D. Dialectical functionalism: stagnation as a booster of European integration // International Organization. – 1995. – Vol. 49. – № 2.

14. Haas E. The uniting of Europe, 2nd ed. – Stanford, California: Stanford University Press, 1968.

15. Ковальова О. О. Неофункціоналізм проти традиційних підходів в теоріях європейської інтеграції / О. О. Ковальова // Грані. – 2003. – № 1 (27). – С. 114-117.

16. Піляєв І. С. Проблеми розвитку теорії федералізму в контексті сучасного євроінтеграційного процесу / І. С. Піляєв // Вісник КНУ. – 2003. – Вип. 59. – С. 45-47. – (Серія “Філософія. Політологія”).

17. Ковальова О. Євроінтеграційна теорія транснаціоналізму і її новітні модифікації / О. Ковальова // Наукові записки. – 2002. – Вип. 20. – С. 199-209.

18. Копійка В. В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу / В. В. Копійка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 253 с.

D. Viter. Concepts and approaches to the study of the integration process.

The basic schools, which carried out the analysis of integration processes defined, the features and forms of integration according to the basic theories and concepts

are revealed, modern concepts of the integration process interpretation are described, the alternative concepts of international economic integration are highlighted.

Keywords: *integration, world integration, globalization, international integration processes, theories and concepts of integration.*

Д. Витер. Концепции и подходы к исследованию интеграционных процессов.

В работе определены основные научные школы, в рамках которых осуществлялся анализ интеграционных процессов, раскрыты признаки и формы интеграции по основным теориям и концепциям, охарактеризованы современные концепции трактовки интеграционных процессов, выделены альтернативные концепции международной экономической интеграции.

Ключевые слова: *интеграция, мировая интеграция, глобализация, международные интеграционные процессы, теории и концепции интеграции.*